

ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ ЎЗБЕК БАДИИЙ ПУБЛИЦИСТИКАСИНИНГ ТАРАҚҚИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИ

Мархабо Кўчқорова Худойберганова
ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва
фольлори институти
филология фанлари доктори

Аннотация: Мазкур мақолада Истиқлол даври ўзбек бадий публицистикасининг муҳим етакчи тараққиёт тамойиллари таҳлил этиб берилди.

Калим сўзлар: Истиқлол даври адабиёти, ёзувчи публицистикаси, публицист, етакчи тамойиллар.

Ўзбек бадий публицистикаси ўзбек адабиётшунослигида асосан, ўтган асрнинг 60-70-йилларидан эътиборан жиддий равишда ўрганила бошланди ҳамда бу йўналишдаги тадқиқотлар давом этмоқда. Хусусан, бу сирада қатор таниқли олимлар ва ёш тадқиқотчилар М.Ҳасанов, О.Тоғаев, М.Худойкулов, Н.Раҳимжонов, Х.Дўстмуҳаммедов, Ҳ.Болтабоев, М.Маҳмудов, У.Султонов, Ҳ.Саидов, С.Йўлдошбекова, А.Абдумуратов, М.Кўчқорова, Б.Жамилова, Л.Тошмуҳаммедова, Н.Намозова, С.Тўлаганова, С.Қурбонова, Ҳ.Ғойипова, Ф.Бурҳонова, Н.Холматова ва бошқалар ўзбек бадий публицистикасининг шаклланиш тамойиллари, назарияси, мавзулар ранг-баранглиги, жанрлари, публицистик услуб, шунингдек, Истиқлол даври йилларида эса баъзи бир адибларнинг публицистик мероси, адабий-эстетик қарашлари, муҳаррирлик фаолияти, публицистик ижоди билан бадий ижоди ўртасидаги ўзаро ижодий муносабатлар, муаллифнинг эстетик идеали каби кўпдан-кўп масалалар ўрганилди¹.

¹ Ҳасанов М. Садириддин Айний публицистикасининг ғоявий-бадий хусусиятлари: филол. фанлари номзод. дисс. – Тошкент, 1970. – 231 б; Тоғаев О. Ўзбек бадий-публицистикаси (назария ва маҳорат масалалари). – Тошкент: Фан, 1973. – 207; Худойкулов М. Ўзбек ҳажвий публицистикасининг шаклланиш тамойиллари (XIX аср охири – XX ўрталари ўзбек матбуоти материаллари асосида): филол. фанлари доктори ...дисс. – Тошкент, 2001. – 293 б; Шу муаллиф. Бадий публицистика жанрлари. (ўқув қўлланма) – Тошкент: Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети босмахонаси, 2004. – 54 б; Раҳимжонов Н. Илмий тафаккур жилолари. – Тошкент: Фан, 1991. – 64 б; Шу муаллиф. Истиқлол ва бугунги адабиёт. – Тошкент: Ўқитувчи, 2012; Шу муаллиф. Қодирийшунослик қирралари. – Тошкент: Наврўз, 2015. – 204 б; Шу муаллиф: Бадий сўз эстетикаси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – 236 б; Болтабоев Ҳ., Маҳмудов М. Адабий-эстетик тафаккур тарихи. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2013. – 400 б; Досмухамедов Х.Н. Журналистнинг наср одоби муаммолари: назарий-методик таҳлил (Мустақиллик даври ўзбек матбуоти фаолияти нисолида. 1991-2008 йиллар): филол. фанлари доктори...дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 40 б; Султонов У. Чўлпоннинг адабий-эстетик қарашлари: филол. фанлари номзоди ...дисс. – Тошкент, 1995. – 29 б; Абдумуратов А. Публицистика Т.Каипберганова: специфика, тематика, жанрово-стилистические особенности:

Бадий публицистика баъзан “ёзувчи публицистикаси” деб ҳам ишлатилади. Публицистика жамият ҳаётининг фалсафа, тарих, адабиёт, психология, эстетика, этика, сиёсат, санъатшунослик, адабиётшунослик каби кўпдан кўп соҳаларини қамраб олади. Қадим туркий ёзма битикларда жумладан, Ўрхон-Енисей ёдгорликлари (Билга ҳоқон, Култегин, Тонюқук), Олтин Ёрук қабиларда ҳам публицистика унсурлари кузатилади. Зеро, уларда машҳур ҳарбий саркардалар, Билга ҳоқон, Култегин, Тонюқукларнинг таржимаи ҳоли ва ҳарбий фаолияти тасвирланар экан, уларда жанговарлик ва ватанпарварлик руҳи публицистик пафос билан қаҳрамонлар тилидан ҳикоя этилади. Қадим ёзма обидаларда намоён бўлган ана шундай публицистик ижтимоий пафосни публицистиканинг дастлабки, илк кўринишлари сифатида тадқиқ этиш мумкин.

Бадий-публицистика бадий адабиёт билан журналистика ўртасидаги оралик жанр ҳисобланади. “Публицистика” сўзининг маъносига эътибор қаратадиган бўлсак, бу сўз лотин тилидан олинган бўлиб, “ижтимоий” деган маънони англатади². Бадий-публицистиканинг жанрлари ниҳоятда хилма-хилдир. Масалан, бадий-публицистиканинг хотира, очиқ хат, фельетон, сафарнома, фикра, адабий мақола, адабий ўйлар, эссе ва бадиъалар, очерк, интервью, суҳбат, адабий портрет, адабий ўйлар, хабар, кундалик сатрлар, тундалиқлар, дафтар хошиясидаги адабий битиклар каби йигирмага яқин ўзига хос жанрлари мавжуд. Ёзувчи публицистикаси образлар воситасида ва образли бадий ифода билан намоён бўлади. Публицистика ниҳоятда тезкор жанр. Даврнинг ва адабиётнинг муҳим муаммоларига ҳозиржавоблик билан жавоб

автор. дис. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1997. -21 с; Саидов Ҳ. Маҳмудхўжа Бехбудийнинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: филол. фанлари номзоди...дисс. автор. дис. – Тошкент, 2002. – 30 б; Қўчқорова М.Х. Ҳозирги ўзбек адабиётида эссе жанри: филол. фанлари номзоди ... дис. – Тошкент, 2004. – 134 б.; Жамилова Б. Ўзбек болалар публицистикаси ва унинг ривожланиш тамойиллари: филол. фан. номзоди дисс... – Бухоро, 2004. – 155 б; Тошмуҳаммедов Л. Абдулла Қодирийнинг адабий-эстетик қарашлари: филол. фанлари номзоди...дисс. автор. дис. – Тошкент, 2005. – 26 б; Намозова Н. Ҳожи Муиннинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: филол. фанлари номзоди...дисс. – Тошкент, 2005. – 25 б; Курбонова С. Ёзувчи публицистиканинг тараққиёт тамойиллари. - Тошкент: Муҳаррир, 2012, - 128 б; Тўлаганова С. Ижодкор шахси ва адабий қаҳрамон муаммоси (Абдулла Қодирий ижоди): филология фан. док. дисс... автор. дис. – Тошкент: 2019. – 70 б; Гаипова Ҳ.Қ. Матназар Абдулҳакимнинг бадий ва публицистик маҳорати: филол. фалсафа док. (PhD) дис... автор. дис. – Тошкент: 2019. – 54 б; Бурхонова Ф.А. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Н.Эшонқул ва У.Ҳамдам ижоди мисолида): филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) ...дисс. автор. дис. – Тошкент, 2019. – 52 б; Холматова Н. Эркин Аъзамнинг адабий-эстетик қарашлари: филол. фанлари номзоди...дисс.. – Фарғона, 2021. – 144 б.

² Литературный энциклопедический словарь / Под. Общю ред. В.М.Коженикова, П.А.Николаева. – Москва:Сов. Энциклопедия, 1987. – С. 313.

берадиган “оператив” жанр ҳисобланади. Адабиётшунос Н.Раҳимжонов публицистиканинг “ҳозиржавоблиги” ва “оригиналлиги” ҳақида шундай фикр билдиради: “Бадиий адабиёт юзага келган олис замонлардан бери публицистикадаги ҳозиржавоблик билан ижтимоий фикр бир китобнинг икки саҳифасидек туташ ва омукта. Ҳозиржавоблик ҳукмрон мафкураларнинг чилдирмасига йўрғалаш, аравасига тушгандан кейин ашуласини айтиш, бир сўз билан айтганда, тарғибот-ташвиқот воситаси эмас. Аксинча, у ҳар қандай тузумлар, мафкуравий тизимлар таркибидаги ижтимоий ҳақиқатни билиш, адолатни юзага чиқариш, умуминсоний қадриятларни қарор топтириш ва бадиий тасдиқлаш шаклларида бири бўлиб келган”³.

Чинакам маънодаги замонавий ўзбек бадиий публицистикаси А.Қодирий, Фитрат, Чўлпон, А.Қаҳҳор, Ғ.Ғулум, Ойбек, Миртемир кабиларнинг фельетон, адабий мақола, танқидий-публицистик мақола, суҳбат, хотира дафтар сатрлари, кундалик сатрлари билан боғлиқдир. Ўтган асрнинг 60-йилларидан эътиборан, ўзбек адабиётида П.Қодиров, А.Мухтор, Шукрулло, Ш.Холмирзаев каби ижодкорлар ижодида “эссе” ва “бадиъа”, адабий ўйлар каби жанрлари пайдо бўлди. Бинобарин, “Адабий ўйлар” (П.Қодиров), “Ёш дўстларимга” (А.Мухтор), “Жавоҳирлар сандиғи” (Шукрулло), “Тоғларга қор тушди” (Ш.Холмирзаев) каби бадиий-публицистика намуналари пайдо бўлди. Ўтган асрнинг 80-90-2000-йиллар ўзбек бадиий публицистикаси материалларини тўплаб, ўрганиш шундай хулосаларга олиб келади. Ўзбек бадиий публицистикаси 1. Журналист публицистикаси (М.Саъдий, А.Жўраев, А.Мелибоев, О.Тошбой, О.Ўсаров, Қ.Очил ва бошқалар); 2. Ёзувчи публицистикаси (Т.Мурод, А.Аъзам, Ў.Ҳошимов, Э.Аъзам, Х.Султон, А.Шер, Х.Дўстмуҳаммад, Ш.Бўтаев, Л.Бўрихон, И.Султон, У.Ҳамдам, Қ.Норқобил ва бошқалар); 3. Илмий ҳужжатли мемуаристика (М.Қўшжонов “Дийдор”, “Армон”); 4. “Замондошлар хотирасида” туркумидаги нашрлар: “Асқад Мухтор замондошлари хотирасида”, “Шукур Холмирзаев замондошлари хотирасида”, “Нодир Норматов замондошлари нигоҳида”, “Профессор Ғаффор Мўминов дилдошлари хотирасида”, “Тоғай Мурод замондошлари хотирасида”, “Ўзбек адабиётшунослигининг икки маликаси: Нинель Владимирова ва Машхура Султонова замондошлари

³ Раҳимжонов Н. Публицистика ва ижтимоий фикр / Истиқлол ва бугунги адабиёт. – Тошкент: Ўқитувчи, 2012. – Б. 81.

хотирасида”, “Иззат Султон замондошлари хотирасида”, “Бегали Қосимов замондошлари хотирасида”, “Матёкуб Қўшжонов замондошлари хотирасида”, “Усмон Носир Замондошлари ва мухлислари васфида”, “Абдулла Орипов замондошлари хотирасида”, “То қуёш сочгайки нур. Эркин Воҳидов замондошлари нигоҳида”, “Озод Шарафиддинов замондошлари хотирасида”, “Отаёр замондошлари хотирасида”, “Шеърлари ўзига ўхшаган шоир” (Аҳмад Мелибоев) ва ҳ.к.зо.); 5. Маърифий-биографик роман жанри (Н.Каримов “Чўлпон”, Х.Султон “Бобурийнома”). Демак, ўзбек бадиий публицистикаси жанр, мавзу, муаллифлар жихатидан такомиллашиб, мукамаллашиб бормоқда. Ўзбек адиблари (ёзувчилар, шоирлар, олимлар, журналистлар) ёзувчи публицистикасининг турфа жанрларида баракали ижод қилишди. Истиқлол даври бадиий публицистикасининг таракқиёт тамойилларида кўзга ташланган муҳим хусусиятлар қуйидагиларда, айниқса бўртиб кўринади: Биринчидан, Ҳозирги адабий жараённинг атоқли ёзувчи-шоирлари яратган бадиий публицистика намуналарида адабиёт, ижодкор шахс, бадиий ижод ва адабий жараён психологияси, Катта адабиёт орзуси ва у учун қилинаётган ижодий меҳнат таҳлили, ўзбек тилининг бойлиги, миллий она тил маънавият кўзгуси экани; ижтимоий ҳаётга дахлдор муҳим муаммолар, замондошлар характери ва табиатидаги нуқсонлар, ўзбек маиший миллий турмушидаги эскирган удумларнинг танқидий таҳлили акс этган қатор танқидий-публицистик мақола, адабий ўйлар, эсселар, бадиёлардан иборат. Хусусан, Жумладан, “Сўз латофати” (Э.Воҳидов), “Шеър – шоир виждони” (Асқад Мухтор), “Эрталабки хаёллар” (Э.Аъзам), “Тил номуси” (А.Аъзам), “Ижод – кўнгил мунавварлиги” (Х.Дўстмуҳаммад), “Мендан менгача”, “Ижод фалсафаси. Мендан менгача - 2” (Н.Эшонкул), “Янгиланиш эҳтиёжи”, “Истиқлол. Адабиёт. Танқид. Суҳбатлар” (У.Ҳамдам), “Ҳаё - халоскорлик” (И.Ғафуров) каби тўпламларга жамланган бадиий-публицистика намуналарини эслаш мумкин;

Иккинчидан, Истиқлол даври адабиётида таниқли адиблар, адабиётшунослар ҳақида яратилган хотиралар мажмуаси алоҳида тамойил сифатида шаклланганини ажратиб кўрсатиш лозим. “Замондошлар хотирасида” туркумида чоп этилган бу нашрларда ижодкор шахсияти, ҳаёт ва ижод йўли, уларнинг бадиий ёки илмий меросини қадрият, ибрат тарзида ўрганиш алоҳида тамойил сифатида кўзга ташланади. Хусусан, бу сирада “Озод Шарафиддинов

замондошлар хотирасида”, “Бегали Қосимов замондошлари хотирасида”, “То куёш сочгайки нур” (Э.Воҳидов ҳаёти ва ижоди замондошлари нигоҳида), “Эркин Воҳидов барҳаёт. Инсон ўзинг”, “Профессор Гаффор Мўминов дилдошлари хотирасида”, “Шукур Холмирзаев замондошлари хотирасида”, “Матёқуб Қўшжонов замондошлари хотирасида”, “Домлалар” (О.Шарафиддинов), “Абдуғафур Расулов замондошлари хотирасида”, “Рўзи Чориевнинг сўнги васияти” (Нодир Норматов), “Ўзбек адабиётшунослигининг икки маликаси: Нинель Владимирова ва Машхура Султонова замондошлари хотирасида”, Гулчехра Воҳидова “Қалбимдаги қадрим”, Олмос “Отам ҳақида”, Шеркон Қодирий “37-хонадон”, “Матназар Абдулҳакимни эслаб...” каби мемуар жанр намуналари яратилиб, уларда атоқли шахсларнинг юксак маънавий-интеллектуал дунёси, ўзбек маънавияти тараққиётидаги улкан хизматлари ибрат намунаси сифатида келажак авлодга тақдим этилади. Мамлакатимиз маънавияти, бадиий ва илмий маданияти тараққиётига улкан ҳисса қўшган шахсларнинг инсоний ва ижодий қиёфаси, улар босиб ўтган машаққатли ва шарафли умр йўли ҳикоя қилинар экан, бу кишилар миллатимиз учун идеал шахслар сифатида тақдим этилган;

Учинчидан, Истиқлол даври бадиий публицистикасида ўзбек миллатининг дунёқараши ва маънавиятини юксалтириш ҳамда бадиий-эстетик дидини ўстиришда, маънавий-ахлоқий фазилатини мустаҳкамлаш учун машҳур олимлар, адиблар, сиёсий арбоблар, санъаткорлар ва бошқа кишиларнинг ҳаёти, ижоди, фаолиятини ёритиш мақсадида маърифий-биографик роман ёзиш тамойили шаклланди. Жумладан, бу сирада академик Н.Каримовнинг “Чўлпон”, “Мақсуд Шайхзода”, “Зулфия” каби қатор маърифий-биографик романларини, Хайридин Султоннинг “Бобурийнома”, Абдуқаюм Йўлдошнинг “Шарафнома” (Шароф Рашидов ҳақида) асарини санаш мумкин;

Тўртинчидан, автобиографизм унсурлари ва болалик хотиралари воситасида биографик бадиъа, эссе-роман яратиш тамойили шаклланди. Жумладан, “Дагиш”, “Алам” (М.Қўшжонов), “Каллахоналик йигитча” (Алишер Мирзо) асарларини санаш мумкин;

Бешинчидан, умрининг катта қисмини шўро даврида яшаб, қатағон қурбони бўлиб, сургун қилиниб, минг машаққат ичидан тирик қайтиб келган адибларнинг қатағон даҳшатлари ва қатағон қурбонларининг изтироблари чуқур

акс этган мемуар асарлар яратиш тамойили яққол кўзга ташланди. Хусусан, “Кафансиз кўмилганлар”, “Тирик руҳлар” (Шукрулло), “Йўқотганларим ва топганларим” (Саид Аҳмад) роман-эсселари, хотира асарлари яратилди;

Олтинчидан, Истиқлол даври бадиий публицистикасида айниқса, эсселаниш тамойили кучайди. Эссеистика нафақат танқидий-публицистик адабий мақола жанрига, балки роман, қисса, ҳикоя каби эпик тур жанрлари табиатига сингишиб кетди, балки хотира, суҳбат каби бадиий-публицистика жанрларига ҳам ўзининг ижобий таъсирини ўтказди; қолаверса, бугунги таниқли адиблармиз Ш.Холмирзаев (“Адабиёт ўладими”, “Адабиёт, адабиёт”, “Кечирасиз, жаноб Карпентр вақтим зикроқ”, “Мафкура бобида ўйлар”), Эркин Аъзам (фикралари ва сафарномалари), Х.Дўстмуҳаммад (“Ижод кўнгил мунавварлиги”), Н.Эшонкул (“Мендан Менгача”, “Ижод фалсафаси. Мендан менгача- 2”), У.Ҳамдам (“Мен нега ёзаман?”), И.Султон (“Хаёлий яратиклар”), Ш.Бўтаев (“Орфей илтижоси”) кабилар ижодида жаҳон эссеистикасининг илғор тажрибалари бўй кўрсатди. Олам ва одамга, адабиёт ва ижодкор шахсга, ижтимоий муаммоларга замонавий янги нигоҳ билан қараш, уни таҳлил ва бадиий талқин этишнинг янги тамойиллари шаклланиб, улар ўзбек бадиий публицистикасида алоҳида бўртиб кўринди. Истиқлол даври бадиий-публицистикаси сараланиб, сарҳисоб қилинганда, бу давр публицистикаси ҳам ниҳоятда материалга бой экани ойдинлашади. Мустақиллик даври ўзбек адабиётшунослигимизда ёзувчи публицистикаси ниҳоятда қизиқарли, ўқишли, жонли бир жараён сифатида кўриниш бераётир. Тўғри, ёзувчи публицистикаси кеча ё бугун пайдо бўлгани йўқ. Бу оралиқ жанр ўтган аср бошларида яшаб ижод этган Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулوم, Ойбек, Асқад Мухтор каби кўплаб атоқли адибларимиз номи ва бадиий публицистикаси билан муаззамлик касб этади. Ҳозирги адабий жараёнда эса Эркин Аъзам, Аҳмад Аъзам, Хуршид Дўстмуҳаммад, Шойим Бўтаев, Ашурали Жўраев, Назар Эшонкул, Улуғбек Ҳамдам, Исажон Султон каби кўплаб ёзувчилар яратган публицистик материалларнинг ўзи катта бир хирмон бўлиб тўпланиб турибди. Ўзбек бадиий публицистикаси ҳам жанрлар, ҳам мавзу жиҳатдан ниҳоятда сертармоқ. Шунинг учун бу давр бадиий публицистикаси “Ўзбек мемуар адабиётининг ўзига хос хусусиятлари ва тенденциялари”, “Ёзувчи

O'ZBEKISTON JURNALISTIKA VA
OMMAVIY KOMMUNIKATSIYALAR
UNIVERSITETI

публицистикасида факт, мавзу, муаммо, таклиф” масалалари юзасидан таҳлил ва талқин этилишга муҳтождир.

O'ZBEKISTON JURNALISTIKA VA
OMMAVIY KOMMUNIKATSIYALAR
UNIVERSITETI

“OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA TIL VA
USLUB MASALASI: TAHLIL, TASNIF, QIYOS”

MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA